

Середньовічне міське право як складова європейського феодального права

Світлана **КОВАЛЬОВА** (Миколаїв)

К. ю. н., доцент, ЧНУ імені Петра Могили, svetkovaleva0902@gmail.com

Реконструкція сутності та змісту права на різних етапах його розвитку є важливою задачею історичної та історико-правової науки, оскільки дозволяє прослідкувати не лише реальну динаміку, а й потенційні можливості еволюції права як невід'ємної складової європейської цивілізації. Інтерес для дослідників представляють насамперед ті періоди історичного розвитку права, протягом яких відбувалося формування та становлення інститутів, котрі у перспективі виявилися визначальними, системоутворюючими, і, у кінцевому підсумку, зумовили існування дихотомії «Схід — Захід». Одним із таких періодів є середньовіччя, впродовж якого були закладені підвалини феномену європейської правової традиції. Європейське право середніх віків зазвичай характеризують як феодальне; однією з найістотніших його рис був партикуляризм. Феодальне право являло собою сукупність одночасно існуючих та функціонуючих регулятивних систем — права земського, міського, канонічного, університетського, торгового тощо. Метою даної розвідки є встановлення характеристик міського права як складової середньовічного феодального права Європи.

Вивчення середньовічного міського права здійснювалось не одним поколінням істориків та істориків права. Було здійснено спроби систематизувати правові норми пам'яток міського права та виділити узагальнені риси систем права середньовічних міст. Г. фон Белов вказував, що говорити про однорідну систему міського права некоректно, оскільки виділити загальні риси можливо лише у рамках великих груп міського права, таких як магдебурзьке, любекське право тощо. А. Піренн висловив протилежну думку: міське право породжувалось спільним для всіх європейських народів соціальним та економічним становищем, тож, незважаючи на відмінні деталі, міські системи права мали низку спільних характеристик. На думку Г. Дж. Бермана, систему міського права визначали наступні риси: комунітарність, світський характер, конституційність, здатність до розвитку, цілісність міського права як системи. Погоджуючись із позицією вченого, дозволимо собі додати, що уважний аналіз текстів пам'яток міського права та нарративних джерел дає підстави уточнити і доповнити цей перелік. Насамперед слід зауважити, що середньовічне міське право було писаним, його джерелами були хартії міст, які могли надаватися монархами або прийматися самою міською громадою, та міські статuti, що склалися міською адміністрацією та

приймалися за участі громади; в італійських та німецьких містах, що користувалися найбільш широким обсягом автономії, джерелами права були також акти міської адміністрації. Відтак норми міського права не виникали стихійно, а були результатом свідомих зусиль правотворців. Тож важливою ознакою цієї системи права був раціоналізм: правове регулювання охоплювало найважливіші для існування та нормального функціонування міста суспільні відносини, зокрема, сфери організації міського самоврядування та його функцій, міської юрисдикції та підтримання суспільного порядку та правопорядку, відносини власності, організацію торгівлі, боротьбу зі злочинністю. В нормативних правових актах, що визначали статус англійських, скандинавських, польських, угорських, руських (українських та білоруських) міст і надавалися монархами, було юридично врегульовано взаємовідносини цих міст із монаршою адміністрацією. Низка прикордонних міст вносила до своїх статутів норми, що врегульовували порядок організації оборони міста у разі воєнного нападу. Як правило, поза межами правового регулювання залишалася сфера шлюбно-сімейних відносин, що підлягали регламентації нормами канонічного права. Міське право не втручалось також у питання чистоти віри, відправлення релігійних культів та інші пов'язані із релігією та актуальні для середньовічної ідеології сфери. Отже, допустимо говорити про світський характер та відносну ідеологічну толерантність міського права.

На відміну від системи земського права, в якій було юридично закріплено існування станів і стану нерівність, система міського права якщо і не знімає остаточно соціальні рамки, то значно пом'якшує їх. Це пояснюється тим, що члени міської громади утворювали певну політичну, а відтак і соціальну єдність, складаючи єдиний стан вільних містян, не залежних від місцевого феодала. Такий нетиповий для феодального права феномен став передумовою формування специфічного типу масової суспільної правосвідомості, носіям якої властиві були високий рівень самоорганізації та самодисципліни. Тож саме у міському середовищі формувалися зародки громадянського суспільства.

Система середньовічного міського права стимулювала вкорінення у суспільну правосвідомість уявлення про суспільний мир, правопорядок, громадську безпеку як про спільні для всього соціуму базові цінності, що становили своєрідний конституюючий стрижень, навколо якого формувалася єдність міської комуні.

Важливою рисою середньовічного міського права було диференційоване ставлення до суб'єктів права залежно від того, чи були вони «своїми» або ж «чужими». «Свої», тобто мешканці міста, у відносинах з «чужими», тобто особами, які не були членами міської громади, користувалися посиленням правовим захистом і мали низку преференцій, тоді

як щодо «чужих» існувала презумпція винуватості. Різниця в обсязі прав містян та прийшлого елементу диктувалася необхідністю зберегти консолідацію міської громади як запоруку існування міста.

Однак, незважаючи на формальну рівність, всередині міської громади-комуни спостерігалася значне майнове розшарування, яке накладало відбиток на фактичний правовий статус містян, зокрема, у праві обирати міську владу та бути обраним, у кримінальній відповідальності при вчиненні злочину тощо.

Ще однією рисою середньовічного міського права був його партикуляризм: не лише саме міське право було частиною загальнодержавного права, але й всередині середньовічних міст діяли норми, що утворювали підсистеми, — право цехів, ремісничих корпорацій, гільдій, університетів; власними системами права керувалися етнічні та конфесійні групи (євреї, вірмени, цигани), що проживали в містах. Крім того, на території міста поширювались норми канонічного права, дотримання, виконання та застосування яких були предметом компетенції не міських органів, а церковних інституцій. Проявом партикуляризму було й те, що саме міське право не створювало одноманітної системи, яка б не мала локальних територіальних та етнічних відмінностей.

Для середньовічного міського права була характерна наявність інститутів, чия генеза сягала ще додержавних часів, причому ці інститути зберігалися в основному у сфері кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносин. Прикладом таких інститутів є ордалії (випробування вогнем/розпеченим залізом або водою), функціонування яких у судовому процесі навіть після заборони їхнього застосування рішеннями IV Латеранського собору (1215) підтверджується, зокрема, правом Відня, Берна та деяких інших міст. Особливо тяжкі злочини в німецьких містах карались «зруйнуванням дому». Таке покарання мало давнє походження і символізувало зведення людини до рівня хижої тварини, що не має власної домівки. Архаїчним за генезою покаранням за вчинення тяжкого злочину було й вигнання з міста, що замінювало смертну кару. На нашу думку, збереження у міському праві давніх за походженням норм свідчить, з одного боку, про несформованість у середньовічних містах дієвих засобів боротьби зі злочинністю, а з іншого боку, демонструє певний ступінь консерватизму правотворців, чия правосвідомість органічно сприймала звичні «споконвічні» норми, що побутували у соціумі ще з часів панування усного звичаєвого права.

Отже, середньовічному міському праву як складовій феодального права Європи були властиві писаний характер, партикуляризм, наявність інститутів, що походили із звичаєвого права, відносно стерті межі між станами всередині міської громади при наявності майнового

розшарування містян, упереджене ставлення до осіб, що не були членами міської громади. Система міського права формувалася не стихійно, а як результат свідомих зусиль правотворців, тож важливою рисою міського права був його раціоналізм. Правовому регулюванню підлягало коло найважливіших для існування та нормального функціонування міста суспільних відносин: сфера організації міського самоврядування та його функцій, міської юрисдикції та підтримання суспільного порядку та правопорядку, відносини власності, організація торгівлі, боротьба зі злочинністю. Середньовічне міське право було світським за змістом та спрямованістю. Воно виявилось здатним формувати у міській спільноті нетипову для феодальної реальності систему правових цінностей, ідей та уявлень, що у сукупності визначили феномен міської правосвідомості.

